

Μνήμων

Τόμ. 20 (1998)

ΑΠ' ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΣΤΟ ΕΝΤΥΠΟ

ΧΡΙΣΤΟΣ Γ. ΜΑΝΟΥΣΑΡΙΔΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.679](https://doi.org/10.12681/mnimon.679)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΝΟΥΣΑΡΙΔΗΣ Χ. Γ. (1998). ΑΠ' ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΣΤΟ ΕΝΤΥΠΟ. *Μνήμων*, 20, 277-290.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.679>

“ΜΑΝΟΥΤΙΟΥ,, ΜΑΡΤΥΡΙΑ

ΧΡΙΣΤΟΣ Γ. ΜΑΝΟΥΣΑΡΙΔΗΣ

ΑΠ' ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΣΤΟ ΕΝΤΥΠΟ

Πρὶν ἀπ' ὅλα ὀφείλω μιὰν ἐξήγηση. Εὐχαριστώντας αὐτοὺς ποὺ μοῦ πρότειναν νὰ κάνω τὴν παρουσίαση, πρέπει νὰ σᾶς πῶ πῶς δέχτηκα ἀφοῦ προηγουμένως ἔγινε ἀποδεκτὴ ἡ ἀντιπρότασή μου στὴν Ἐπιτροπὴ Παρουσιάσεων, ἡ *Συνάντηση* νὰ γίνει στὸ τυπογραφεῖο —γιὰ εὐνόητους λόγους. Εὐχαριστῶ ὅλα τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς γι' αὐτό, καθὼς καὶ ὅλους ἐσᾶς ποὺ εἴχατε τὴν καλωσύνη νὰ φθάσετε ὡς ἐδῶ.

Θέλω νὰ ζητήσω νὰ μὲ συγχωρέσετε γιὰ τὸ ὅτι ἡ ὁμιλία μου —εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποὺ μιλῶ σὲ συνάθροιση— ἀναπτύσσεται σὲ πρῶτο πρόσωπο. Διαφαίνεται συνεχῶς τὸ ἐγώ. Ὅμως, καθὼς θὰ διαπιστώσετε, τὰ λεγόμενά μου προέρχονται μόνον ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἐμπειρία, καὶ δὲν ἔχω ἄλλον τρόπο νὰ ἐκφραστῶ. Δὲν καταφεύγω στὴν Ἱστορία καὶ δὲν κάνω Ἱστορία.

Μετὰ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐξήγηση, Φίλες καὶ Φίλοι, σᾶς καλωσορίζω ὅλους στὸ χωρο τοῦ ἐργαστηρίου· καὶ ἐσᾶς ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ ἐπισκέπτεστε τὸ ὑπόγειο τοῦτο, καὶ ἐσᾶς ποὺ γιὰ πολλοστὴ φορὰ ἔρχεστε στὸ τυπογραφεῖο.

Προσπαθοῦμε νὰ εἴμαστε φιλόξενοι στοὺς ἐπισκέπτες μας. Αὐτοὶ μπορεῖ νὰ εἶναι πελάτες, φίλοι πελατῶν, φίλοι δικοί μας, ἀκόμη καὶ ἄγνωστοι ποὺ ἐνδιαφέρονται νὰ ἐπισκεφτοῦν τὸ ἐργαστήρι καὶ νὰ πάρουν μιὰ γεύση ἀπὸ τὸν τρόπο διαδικασίας τῆς παραγωγῆς τῶν ἐντύπων καὶ νὰ γνωρίσουν ἀνθρώπους ποὺ ἀσχολοῦνται μ' αὐτὸ τὸ ἀντικείμενο, μ' αὐτὴ τὴ δουλειά.

Δὲν θυμᾶμαι ν' ἀρνήθηκα σὲ κάποιον, ὅχι τὸν ἐρχομὸ ἐδῶ, ἀλλὰ δὲν ἀρνήθηκα ἐπίσης σὲ κανένα τὴ συμβουλὴ μου, ὅταν μοῦ ζητήθηκε, προκειμένου νὰ τυπώσει ἓνα κείμενο. Ἀπὸ μιὰν ἀπλὴ γνώμη γιὰ ἓναν τίτλο ὡς καὶ διάβασμα ὅλου τοῦ κειμένου, μήπως ἐντοπισθοῦν κάποιες χοντρές ἀντιθέσεις ἢ, ἂν πρόκειται γιὰ δοκίμια, μήπως παρατηρηθοῦν τεχνικὰ σφάλματα. Ἐπαναλαμβάνω, δὲν μιλῶ γιὰ τοὺς συνεργάτες ἢ τοὺς πελάτες. Σὲ ὅποιον μοῦ ζήτησε τὴν ἀποψή

μου τοῦ τὴν εἶπα, ἀρκεῖ νὰ εἶχα βέβαια ἀποψη γι' αὐτὸ ποὺ μοῦ ζητήθηκε.

Νὰ πῶ ἐδῶ πὼς μερικὲς φορὲς ζητιέται γνώμη κριτικοῦ ἐπὶ τῆς ἀξίας τοῦ κειμένου καὶ ὄχι γνώμη τεχνικοῦ. Ἐ, τότε δὲν ἐκφράζω τὴν ἀποψή μου. Εἴτε γιατί δὲν εἶμαι σὲ θέση ἢ γιατί δὲν θέλω. Γι' αὐτὰ τὰ θέματα ὑπάρχουν πολλοὶ ἄλλοι περισσότερο εἰδικοί. Τεχνικὴ ἀποψη ἐκφράζω γιὰ ἔντυπα πού, εἴτε τυπώνονται ἐδῶ, εἴτε ἐκδίδονται ἀπὸ ἄλλο ἐργαστήρι μὲ τὴν παλιὰ καὶ αἰώνια μέθοδο, εἴτε ἀκόμη καὶ μὲ τὸν σύγχρονο τρόπο παραγωγῆς βιβλίων. Φυσικὰ καὶ δὲν εἶμαι γνώστης τῆς κομπιουτερικῆς παραγωγῆς. Ὅμως ὁ χρήστης ἢ ἀναγνώστης τοῦ βιβλίου δὲν ἐνδιαφέρεται μὲ ποιὸν τρόπο ἔχει παραχθεῖ τὸ ἔντυπο. Ἐκεῖνο ποὺ ἐνδιαφέρει τὸν μελετητὴ τοῦ βιβλίου εἶναι νὰ τοῦ παρέχει, σχετικὰ εὐκόλα, τὴ δυνατότητα νὰ ἐκμεταλλευθεῖ τὸ ὕλικό γιὰ τὸ ὁποῖο προμηθεύτηκε τὸ ἔντυπο.

Συμβαίνει πολλές φορὲς νὰ μὴν κατανοοῦμε αὐτὸ ποὺ διαβάζουμε. Καὶ γνωρίζουμε πὼς ἐκεῖ μέσα βρίσκονται πράγματα πολὺ ἐνδιαφέροντα. Τότε μὲ εὐκολία κατηγοροῦμε τὸν συγγραφέα, λέγοντας πὼς δὲν ξέρει τί λέει. Κι ὅμως, μπορεῖ νὰ μὴν φταίει ὁ συγγραφέας. Ὑπάρχει μεγάλη πιθανότητα ἢ εὐθὺνὴ νὰ βαρύνει τὸν ἐπιμελητὴ ἢ τὸν τυπογράφο καὶ μερικὲς φορὲς καὶ τοὺς δύο. Ἡ κακὴ στίξη ἢ ἡ κακὴ δομὴ τοῦ ἐντύπου, ἀκόμη καὶ τὰ πολλὰ λάθη ἢ τὸ κακοτυπωμένο βιβλίο δύσκολα κρατᾶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστη.

Καλὸ θὰ ἦταν ὁ κάτοχος τοῦ ἐντύπου νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ γνωρίζει τὸ λόγο ποὺ τοῦ προκαλεῖ ἀντιπάθεια τὸ βιβλίο.

Φαντασθεῖτε ὅλους ἐμᾶς τοὺς καλοφαγάδες νὰ μὴν εἶμαστε σὲ θέση νὰ διακρίνουμε τὸ καλομαγειρεμένο φαγητὸ ἀπὸ τὸ φαγητὸ ἐκεῖνο ποὺ οὔτε οἱ σκύλοι οὔτε οἱ γάτες τρῶνε. Δὲν λέω γιὰ τὸ κρασί, αὐτὸ πιά ἔχει καταντήσει εἶδος σὲ ἔλλειψη, ἂν θέλουμε νὰ μιᾶμε γιὰ γνησιότητα καὶ ὄχι γιὰ τὰ παράγωγά του. Ὅμως, φοβᾶμαι, πὼς σὲ λίγο τὸ ἴδιο θὰ καταντήσει καὶ τὸ καλὸ σωστὸ βιβλίο. Θὰ ψάχνουμε σὰν ἄλλοι Διογένηδες γιὰ νὰ ἀνακαλύψουμε, μέσα στὰ ἀσφυκτικὰ γεμάτα ἀπὸ ἔντυπα βιβλιοπωλεῖα, κάποιον ἀπὸ αὐτὰ ποὺ νὰ θυμίζει βιβλίο ἢ ἔργο ἱκανὸ νὰ μᾶς κατατοπίσει στὰ θέματα γιὰ τὰ ὁποῖα τὸ προμηθεύμαστε.

Ἐπανερχομαι στὴν ἀρχικὴ ἀποψη πὼς γνώμη μπορεῖ νὰ ἔχουν, πάνω στίς ἐκδόσεις, ὅσοι ὑπηρετοῦν μὲ ἀγάπη καὶ εὐσυνειδησία τὴν παραγωγὴ τῶν βιβλίων. Τέτοιοι, εὐτυχῶς, ὑπάρχουν ἀκόμη ἀρκετοί. Αὐτοὶ ἐντοπίζονται ὄχι μόνον στὴν κάστα τῶν τεχνικῶν ἢ γενικὰ τῶν παραγωγῶν βιβλίων ἀλλὰ καί, κυρίως, στοὺς ἐπιμελητὲς ἐκδόσεως καὶ σὲ ἀρκετοὺς συγγραφεῖς. Ἐκεῖνοι ποὺ συνεχῶς ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὸ καλοῦ τύπου παραγωγῆς βιβλίου εἶναι οἱ ἐκδότες-ἐμποροβιβλιοπῶλες. Καὶ εἶναι αὐτὸς ὁ κλάδος ποὺ ἔχει τὴ μεγάλη παραγωγὴ στὰ χέρια του. Γι' αὐτὸ καὶ ἀπογοητεύομαστε γιὰ τὸ μέλλον καὶ τὴν ποιότητα τῶν ἐντύπων. Γι' αὐτὸ μίλησα προηγουμένως γιὰ Διογένηδες.

Ἄς προσπαθήσουμε τώρα νὰ συζητήσουμε γιὰ τὸ πῶς τὸ χειρόγραφο ἢ καλύτερα ποιὸς εἶναι ὁ ἰδανικὸς τρόπος ὥστε τὸ χειρόγραφο νὰ γίνῃ ἐντυπο, νὰ γίνῃ βιβλίον.

Γιὰ νὰ φτάσουμε σ' αὐτό, θὰ ἔλεγα νὰ περιπλανηθοῦμε γιὰ λίγο στὸν χώρον ἐνὸς τυπογραφείου, ποῦ εἶναι ἓνα τμῆμα τοῦ γενικότερου ὅρου, Γραφικὲς Τέχνες.

Ἄς πᾶμε μερικὲς δεκαετίες πίσω. Ἐκεῖ, στὰ τέλη τῆς πρώτης δεκαετίας, τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ αἰῶνα μας. Ἐπιλέγω αὐτὴ τὴ χρονικὴ περίοδο γιὰ δύο βασικοὺς λόγους:

Πρῶτα, γιατί εἶναι ἡ ἐποχὴ ποῦ μπαίνω στὸν κλάδο, στὸν ὁποῖο καὶ δουλεύω πάνω ἀπὸ σαράντα χρόνια τώρα, ἀγνοώντας ὡς τότε τὸν μηχανισμό παραγωγῆς τῶν ἐντύπων. Δὲν μὲ εἶχε ποτὲ ἀπασχολήσει κάποιο ἀνάλογο θέμα.

Ἄς παρενθέσω ἐδῶ τὴν ἀποψη ποῦ πολλὲς φορὲς μὲ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς παρόντες ἔχουμε κουβεντιάσει. Λέω λοιπὸν νὰ μὴν ψάχνετε γιὰ καλλιτεχνικὴ φλέβα ἢ γιὰ προϊστορία. Ἐκτός κι ἂν μᾶς φωτίζει ἀπ' τὰ βάθη τῶν αἰώνων ὁ πρόγονός μας ὁ Μανούτιος. Ἡ καλλιτεχνικὴ φλέβα καὶ προϊστορία πάντως —γιὰ νὰ ἐπανέλθουμε στὴν πραγματικότητα— συνοψίζονται στὸ ἐξῆς ἀπλὸ γεγονός. Στὴ μεγάλη ἀνάγκη γιὰ ἐπιβίωση πρῶτο καί, δεύτερο, αὐτὴ ἡ ἐπιβίωση νὰ γίνεταί χωρὶς συγκρούσεις μὲ τὸ ἐ γ ὦ καὶ δυσaréσκειες μὲ τοὺς συναλλασσόμενους.

Τυπογραφικὴ καλλιτεχνία, βέβαια, ὑπάρχει —χωρὶς φλέβα— ἀλλὰ αὐτὴ ἔρχεται μὲ τὸν καιρὸ, μετὰ ἀπὸ πολὺχρονη θητεία κοντὰ σὲ ἄξιους τεχνίτες καὶ μὲ πολλὴ ὑπομονὴ στὸν γενικὸ ὅρο, ὅ,τι κάνεις νὰ τὸ κάνεις σωστὰ καὶ ν' ἀρέσει πρῶτα σ' ἐσένα τὸν ἴδιο.

Ὁ δεῦτερος λόγος ποῦ ἐπιλέγω αὐτὴ τὴ χρονικὴ περίοδο γιὰ νὰ περιπλανηθοῦμε στὸ τυπογραφεῖο-ἐργαστήρι, εἶναι ἐπειδὴ τότε λειτουργοῦν οἱ τρεῖς βασικοὶ τρόποι παραγωγῆς τοῦ βιβλίου. Γιὰ νὰ γίνω περισσότερο σαφής, ὅταν λέω τρόπο παραγωγῆς τοῦ βιβλίου, ἔννοῶ τὴ στοιχειοθεσίαν, φυσικά, ποῦ εἶναι ἡ πρώτη μεταβολὴ τοῦ χειρογράφου. Μὲ τὴ στοιχειοθεσίαν τὸ χειρόγραφο ἀρχίζει νὰ μεταβάλλεται σιγά-σιγά, πρῶτα σὲ δοκίμιο, μετὰ σὲ ἐντυπο φύλλον, καὶ στὴ συνέχεια, σὲ βιβλίον.

Οἱ τρεῖς λοιπὸν τρόποι στοιχειοθεσίας, αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, εἶναι: α) ἡ χειροστοιχειοθεσία, β) ἡ μηχανικὴ στοιχειοθεσία τῆς μονοτυπίας, ἡ ὁποία στὴν ἐπεξεργασία τῆς ἀκολουθεῖ ἐκείνη τῆς χειροστοιχειοθεσίας, καὶ γ) ἡ στοιχειοθεσία τῆς λινοτυπικῆς μηχανῆς.

Ὁ πρῶτος τρόπος, ἡ χειροστοιχειοθεσία, εἶναι ὁ παλαιότερος ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τῆς τυπογραφίας καὶ ἀπαιτεῖ ἐργάτες εἰδικευμένους μὲ γρήγορη καὶ ἀλάνθαστη παραγωγὴ, ὅσο εἶναι δυνατό.

Χωρὶς νὰ τὸ πολυκαταλάβουμε, μπήκαμε ἤδη στὸ τυπογραφεῖο. Ὑπάρχουν πρῶτα-πρῶτα τὰ ξύλινα ἐπιπλα· τὰ ἀναλόγια (στρίποδα) ποῦ στίς ἐγκοπές τους ἀποθηκεύονται οἱ στοιχειοθηκὲς (κάσες). Κάθε ἀναλόγιο δέχεται 5 ζευγάρια κάσες (βλ. εἰκ. 1 καὶ Κατάλογο εἰκόνων σ. 289-290). Τὸ ζευγάρι τῆς κάσας ποῦ

δουλεύεται τοποθετείται επάνω στο στρίποδο. Κάθε ζευγάρι αποτελείται από το κατωκάσι και το πανωκάσι, που είναι χωρισμένα σε κουτάκια. Και στα δύο τμήματα της κάσας τοποθετούνται τα μεταλλικά στοιχεΐα-γράμματα για τη χειροστοιχειοθεσία. Στο κάθε ζευγάρι υπάρχουν μόνο μιᾶς οικογένειας γράμματα, και βέβαια, ενός μεγέθους, π.χ. 6 ἢ 8 ἢ 10 στιγμῶν· τις στιγμές θὰ τις ἀναλύσουμε ἀργότερα. Τὰ γράμματα-στοιχεΐα ἔχουν ὑποδιαίρεσεις: κεφαλαῖα, πεζὰ (μικρά), φωνήεντα ἄτονα καὶ φωνήεντα τονούμενα, πνεύματα, ἀριθμοί, σημεία στίξης, παύλες. Παλιότερα, στὰ στοιχεΐα μεγάλων στιγμῶν, εἴχαμε καὶ στὰ πεζὰ χωριστὰ τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα. Τὰ στοιχεΐα αὐτὰ παράγονται στὰ στοιχειοχυτήρια ἀπὸ ἓνα κράμα μετάλλου: μολύβι (τὸ μεγαλύτερο ποσοστό), κασσίτερος, ἀντιμόνιο.

Τὸ κατωκάσι ἔχει κουτάκια μεγαλύτερα καὶ μικρότερα. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ποῖα γράμματα τῆς ἀλφαβήτου φιλοξενοῦν. Στὰ μεγάλα κουτάκια βρίσκονται τὰ α, ο, ι, π, ν, κ.τ.λ., δηλαδὴ τὰ γράμματα ἐκεῖνα ποὺ πολυχρησιμοποιοῦμε στὰ γραφτά μας (εἰκ. 2).

Στὸ κατωκάσι, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πεζὰ-μικρὰ γράμματα καὶ πάντα ἄτονα, τοποθετοῦνται καὶ τὰ σημεία στίξης, οἱ ἀριθμοί, οἱ παύλες καὶ οἱ παρενθέσεις, καθὼς καὶ τὰ διαστήματα, ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὰ κενὰ μεταξὺ τῶν λέξεων (εἰκ. 2).

Τὸ πανωκάσι χωρίζεται σὲ τρεῖς βασικὲς θέσεις, καὶ τὸ μέγεθος τῶν κουτιῶν εἶναι σχεδὸν ὅμοιο. Μία θέση γιὰ τὰ κεφαλαῖα, μία γιὰ τὰ φωνήεντα μὲ τοὺς τόνους τοὺς καὶ ἡ τρίτη γιὰ τὰ φωνήεντα μὲ τὶς ὑπογεγραμμένες καὶ τὰ διαλυτικά. Σὲ μία μικρὴ ὑποδιαίρεση, κάτω ἀπὸ τὰ κεφαλαῖα, σὲ μικρὲς θέσεις (ὀκτὼ) τοποθετοῦνται οἱ τόνοι καὶ τὰ πνεύματα (μεμονωμένα) γιὰ τὰ κεφαλαῖα (εἰκ. 2).

Στὸ κεντρικότερο σημεῖο τῆς κατώκας —ἐκεῖ ποὺ μπορεῖ νὰ βρισκεται εὐκόλα τὸ δεξὶ χέρι, ποὺ κάνει τὴ βασικὴ κίνηση γιὰ τὴ στοιχειοθεσία— εἶναι τὸ κουτάκι μὲ τὰ βασικὰ διαστήματα γιὰ τὰ κενὰ μεταξὺ τῶν λέξεων. Σὲ ἄλλες θέσεις βρίσκονται τὰ βοηθητικὰ διαστήματα. Ὁ στοιχειοθέτης κρατᾷ στὸ ἀριστερὸ χέρι τὸ συνθετήριο· μὲ τὸν ἀντίχειρα νὰ συγκρατεῖ τὸ νέο στοιχεῖο ποὺ τροφοδοτεῖ τὸ δεξὶ του χέρι. Τὸ ἓνα γράμμα ἀκολουθεῖ τὸ ἄλλο καὶ σχηματίζεται ἡ λέξη· τότε τοποθετεῖται τὸ βασικὸ διάστημα τῶν 4 στιγμῶν καὶ συνεχίζει ἡ ἐπόμενη λέξη μέχρι νὰ γεμίσει ἡ σειρὰ. Ἄν τὰ γράμματα εἶναι μεγαλύτερα, μεγαλώνουν καὶ τὰ κενὰ μεταξὺ τῶν λέξεων ἀντίστοιχα. Ἡ σειρὰ ὅμως δὲν γεμίζει ποτὲ ἀκριβῶς, γιὰ τὴν τὰ γράμματα-στοιχεΐα δὲν ἔχουν τὸ ἴδιο πάχος. Εἴτε λοιπὸν λείπει κάτι γιὰ νὰ γεμίσει ἡ σειρὰ εἴτε περισσεύει κάτι, ἔστω καὶ ἂν κόψουμε τὴ λέξη στὸ συλλαβισμό της. Ἐρχεται τότε ἡ σειρὰ τῶν βοηθητικῶν διαστημάτων. Μικραίνουμε τότε τὰ κενὰ μεταξὺ τῶν λέξεων ἢ τὰ μεγαλώνουμε ἀνάλογα (εἰκ. 3).

Στὸ συνθετήριο χωροῦν 8-10 σειρὲς — ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ μέγεθος τῶν

γραμμάτων. Ὄταν συμπληρωθεῖ, ἔρχεται ἡ σειρὰ τοῦ σελιδοθέτη νὰ δεχτεῖ τὴν παραγωγή. Τὸ συνθετήριο καὶ ὁ σελιδοθέτης εἶναι ἐργαλεῖα μεταλλικά, γιατί πρέπει νὰ εἶναι καλὰ τετραγωνισμένα καὶ ἐπάνω τους νὰ γλιστροῦν τὰ στοιχεῖα (εἰκ. 4).

Ἐξυπακούεται πὼς τὸ συνθετήριο ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ μεγαλώνει ἢ νὰ μικραίνει ὡς πρὸς τὸ πλάτος, ἀνάλογα μὲ τὸ σχῆμα ποὺ θέλουμε νὰ δώσουμε στὴ σελίδα τοῦ ἐντύπου. Τὶς διαστάσεις τῆς σελίδας τὶς μετράμε σὲ τετράγωνα. Τὰ κενὰ μεταξὺ τῶν σειρῶν τὰ λέμε διάστιχα (2 στιγμῶν).

Ἀφοῦ ἀδειάσουν μερικά συνθετήρια καὶ κοντεύει νὰ γεμίσει ὁ σελιδοθέτης, τότε ἡ παραγωγή δένεται σὲ τεμάχια. Τὰ τεμάχια τοποθετοῦνται στὸ πιεστήριο δοκιμῶν γιὰ νὰ τυπώσουμε τὰ πρῶτα δοκίμια. Μετὰ τὴν πρώτη διόρθωση, ἀκολουθεῖ ἡ σελιδοποίηση καὶ ξανατυπώνουμε δοκίμια. Ἐλέγχονται ξανὰ καί, ἀνάλογα μὲ τὴν ἱκανότητα τοῦ τυπογράφου καὶ τὴν ποιότητα τοῦ κειμένου, ὥσως χρειασθοῦν ἐπανέλεγχοι, ὥσπου νὰ γίνεи ἀλάνθαστο τὸ κείμενο γιὰ τύπωμα (εἰκ. 5).

Μιᾶμε γιὰ τὸν παλαιότερο τρόπο στοιχειοθεσίας, τοῦ χειριοῦ. Τοῦ χειριοῦ —τοῦ δεξιοῦ— ποὺ θὰ ἔπρεπε τουλάχιστον δύο χιλιάδες φορές τὴν ὥρα νὰ «ἐπιτεθεῖ» στὰ κουτάκια μὲ τὰ στοιχεῖα καί, ἀφοῦ «συλλάβει» τὸ ποθούμενο στοιχεῖο μὲ τὴ σωστή του θέση, νὰ τὸ τοποθετήσῃ στὸ συνθετήριο, ποῦ, ὅπως εἴπαμε, βρίσκεται στὸ ἀριστερὸ χέρι. Ἡ στοιχειοθεσία εἶναι πολὺ δύσκολη καὶ ἐπίπονη δουλειά.

Ὁ στοιχειοθέτης θὰ πρέπει νὰ παρακολουθεῖ τὸ χειρόγραφο, νὰ βλέπει τὸ χέρι τοῦ ποὺ τρέχει στὰ κουτάκια μὲ τὰ στοιχεῖα καὶ νὰ τὸ προσέχει —τὸ χέρι— ἂν τὸ στοιχεῖο τὸ ἔβαλε στὸ συνθετήριο μὲ τὴ θέση τὴν ὀρθή. Ὁ καλὸς στοιχειοθέτης ἀπομνημονεύει μιὰ πρόταση τοῦ χειρογράφου καὶ μετὰ ἀσχολεῖται μὲ τὸ χέρι τοῦ καὶ τὰ στοιχεῖα. Ὄταν τὸ μάτι ἐπανάλθῃ στὸ χειρόγραφο, χρειάζεται πολλὴ προσοχή, γιατί μπορεῖ νὰ «πεταχτεῖ», τὸ μάτι, πῶς κάτω, ἂν ἡ τελευταία λέξη ποὺ τοποθέτησε στὸ συνθετήριο μοιάζει ἢ εἶναι ἴδια μὲ κάποια σὲ ἄλλη θέση. Καὶ τότε ἔχουμε τὴν παράλειψη, ἄλλοτε πάλι τὴν ἐπανάληψη. Οἱ ἀφηρημένοι χρησιμοποιούσαμε καρφίτσα, ποὺ μετακινιόταν, πάνω στὸ χειρόγραφο, σύμφωνα μὲ τὴν πρόοδο τῆς τελειωμένης στοιχειοθεσίας.

Μετὰ τὴ στοιχειοθεσία καὶ τὴν πρώτη διόρθωση ἔρχεται ἡ σειρὰ τῆς σελιδοποίησης — εἶναι μιὰ δουλειὰ ποὺ χρειάζεται ὄχι μόνο προσοχή καὶ ἐμπειρία ἀλλὰ καὶ γνώση μιᾶς σειρᾶς κανόνων ἄγραφων.

Κανόνων, ποὺ ἄλλοτε τοὺς καλύπτει ὁ ἐπιμελητής, ἂν ὑπάρχει καὶ εἶναι ἱκανὸς γι' αὐτό, κι ἄλλοτε ἀναλαμβάνει ὁ τυπογράφος-σελιδοποιὸς νὰ δώσει τὴ δομὴ τῆς σελίδας καὶ τοῦ ὅλου ἐντύπου γενικότερα. Ἀπὸ τὸ ποῖα γράμματα θὰ ἐπιλέξει γιὰ τὸ κυρίως κείμενο, ποῖα γιὰ τίτλους, ὑπότιτλους, κεφαλίδες, ἀριθμοὺς σελίδων κ.τ.λ. Τὸ ἂν αὐτά, τὰ διαφορετικὰ γράμματα, θὰ εἶναι κεφαλαῖα, πεζὰ μεγαλύτερα, πλάγια, ἡμίμαυρα κ.ο.κ. Ἐπίσης, τί κενὰ θὰ μποῦν

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι. Τρόπος σημειώσεως τῶν σφαλμάτων στο δοκίμιο

ἀντικατάσταση στοιχείου
προσθήκη στοιχείου
προσθήκη λέξεως
ἀντικατάσταση λέξεως
ἀλλαγὴ ἐμφασι. στοιχείου
ἀναστροφή στοιχείου
ἀφαίρεση στοιχείου
ἀφαίρεση λέξεως
ἀλλαγὴ ξένου στοιχείου
ἀκύρωση διαρθρώσεως
προσθήκη ψιλῆς
κάθετη εὐθυγράμμιση
προσθήκη ἀποστροφου
προσθήκη ἀνω τελείας
κάθετη εὐθυγράμμιση
εὐθυγράμμιση στοιχείων
ἀντιμετάθεση λέξεων
ἀντιμετάθεσις γραμμάτων
ένωση λέξεως
προσθήκη κόμματος
χωρισμός λέξεων
ἀλλαγὴ στοιχείων
μετάθεση στίχων
προσθήκη δασείας
χωρισμός παραγράφου
ἀφαίρεση διαστήματος
καθάρισμα στοιχείων
κανονικὸ ἀραίωμα
προσέγγιση λέξεων
εὐθυγράμμιση στίχων
ένωση παραγράφου
προσθήκη κειμένου
προσέγγιση στίχων
κανονικὴ διαστίχωση
ἀπομάκρυνση στίχων
συγχώνευση στίχων

Δίκαιον λοιπὸν εἶναι, ὅ ἐργον τοῦ Ζαμ- | 7
πελίου νὰ μὴ κριθῇ αὐστηρῶς κατὰ τὰς σημε- | 5
ρινὰς ἡμῶν καλαισθητικὰς ἀντιλήψεις | κα- | 6
θαρῶς | ιστορικὴν | ἔποψιν. Τὸ μόνον ποῦ ἔχει | 1
τις νὰ κάμῃ εἶναι ν' ἀποβλέ | η | εἰς τὴν πα- | +
τριωτικὴν αὐτοῦ ἔν | 3
κοιαν; νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψει | 3
τὴν ἐποχὴν καὶ τὰς περιστάσεις, καθ' ἃς ἐ | 1
γράφη, νὰ εἰσέλθῃ | καὶ | εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ | 1
ποιητοῦ καὶ ν' ἀναμετρήσῃ τὴν ὁρμὴν, τὴν | +
| ὁποῖαν | καὶ μόνον ἐτόνισε τὴν πτωχὴν του | 1
λύραν. Ἀλλ' ἂν αἱ χορδαὶ αὐτῆς δὲν ἦσαν | 1
πλήρεις, ἂν ἦσαν ἐλαττωματικαί, δὲν σημαίνει | 1
μ' αὐτὰς τὰς ὁποίας εἶχεν, ἠθέλησεν ἀφ' ἐνὸς | 1
μὲν | νὰ φρονηματίσῃ τοὺς παρασκευαζομέ- | 1
| νους διὰ τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν Ἑλλήνας | 1
ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ὑποδείξῃ τοὺς ἐλευθερωθέντας | 1
κατόπιν τοῦ διὰ παραδείγματος τῶν ὑπὲρ τῆς | 1
ἐλευθερίας των θυσιασθέντων. | 1
Καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐ | τὴν ἐπέτευχεν πλη- | 1
ρως. Διὰ τοῦτο | ἂν καὶ σήμερον τὸ ἔργον τοῦ | 1
Ζαμπελίου ἐλησμονήθη, τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔ | 1
μένῃ ἀναγεγραμμένον μεταξὺ τῶν τιμίων ὀνο- | 1
μὲν τὴν ἀλευθέραν πατρίδα. | 1
μάτων ὅλων ἐκείνων, εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλο- | 1
ΙΟ Ἰωάννης Ζαμπέλος ἐγεννήθη ἐν Λευ- | 1
κάδι τὴν 24 Ἀπριλίου 1787. | 1
Τὴν οἰκογένειάν | 1
του ὁ ἴδιος ὁ Ζαμπέλιος τὴν θεωρεῖ ἐκ τῶν | 1
εὐγενεστέρων καὶ παλαιότερων τῆς Λευκά- | 1
δος. Ὁ πατὴρ τοῦ Ζαχαρίας | 1
ἢ Ζαχάριος | 1
εἰς τῶν λογίων καὶ | 1
αὐτὸς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, | 1
εἶχεν ἀνέλθει εἰς ἐπίσημα πολιτικά ἀξιώμα- | 1
τα τῆς πατρίδος του. | 1
Τὰ πρῶτα γράμματα ἐδιδάχθη ὁ Ζαμπέ- | 1
| λιος παρὰ τῷ ἱερομονάχῳ Σπυρίδωνι Μαυρομ- | 1
| μάτῃ. Τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν φιλολογίαν ἐ- | 1
| μύησεν αὐτὸν ὁ ἀνάδοχος του Εὐστάθιος Στε- | 1
| νφανίδης, ὅστις καὶ παρώτρυνε τὸν πατέρα του | 1
| νὰ τὸν στείλῃ εἰς Ἰταλίαν πρὸς εὐρυτέρας | 1
| σπουδὰς, ὅπερ καὶ μετ' ὀλίγον ἐπραξεν ὁ γέ- | 1
| ρων. | 1

Γεωργίου Θεοκῶ καὶ καλοῦν παρὰ ὧ

μεταξὺ αὐτῶν τῶν διαιρέσεων, ποῦ θὰ ἀλλάξει, ἐνδεχομένως, σελίδα τὸ κείμενο, καὶ ἄλλα πολλά.

Οἱ κανόνες ποὺ ἀνέφερα πιὸ πρὶν, εἶναι δύσκολο νὰ ἀποκωδικοποιηθοῦν. Εἶναι σὰ νὰ προσπαθήσουμε νὰ κατασκευάσουμε ποιητικούς κανόνες καὶ στὴ συνέχεια μολύβι καὶ χαρτὶ καὶ γίναμε ποιητές.

Μετὰ τὴ φάση τῆς στοιχειοθεσίας, τῆς διόρθωσης, τῆς σελιδοποίησης ἔρχεται ἡ σειρὰ τῆς ἐκτύπωσης.

Ἡ ἐκτύπωση γίνεται κατὰ τυπογραφικὰ φύλλα. Τὸ τυπογραφικὸ φύλλο μπορεῖ νὰ ἔχει 8 ἔως καὶ 64 σελίδες. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ μέγεθος τῶν σελίδων. Συνηθισμένα εἶναι τὰ ὀχτασέλιδα καὶ τὰ δεκαεξασέλιδα.

Στὴν πλάκα τοῦ πιεστηρίου (εἰκ. 6), τοποθετεῖται τὸ δσέλιδο (φόρμα) ἢ τὸ 16σέλιδο ἔτσι ὥστε, ὅταν τὸ τυπογραφικὸ φύλλο τοῦ χαρτιοῦ τυπωθεῖ καὶ διπλωθεῖ, νὰ μᾶς δίνει τὴ συνέχεια τοῦ κειμένου. Ἄς δοῦμε ἓνα φύλλο τυπωμένο καὶ ἄς προσπαθήσουμε νὰ κατανοήσουμε τὸ μηχανισμό τῆς τοποθέτησης τῶν σελίδων (εἰκ. 7 καὶ 8).

Ὅταν εἶναι 16σέλιδα, ἐπιλέγουμε ἀπὸ 32 σελίδες τὶς 16 γιὰ τὴ μία ὄψη, καὶ ἀφοῦ τελειώσουμε τὸ τύπωμα στὸν ἀριθμὸ ἀντιτύπων ποὺ θέλουμε, τότε τυπώνουμε στὴν ἄλλη ὄψη τὶς ἄλλες 16 σελίδες. Τὸ ἀντίστοιχο γίνεται στὰ 8σέλιδα κ.τ.λ.

Τὰ λέμε περιληπτικὰ καὶ φυσικὰ θὰ δημιουργηθοῦν ἐρωτήματα καὶ ἀπορίες. Νὰ τεθοῦν τὰ ἐρωτήματα καὶ θὰ δοθοῦν οἱ ἀπαντήσεις, ὅπου εἶναι δυνατὸ.

Γιὰ τὴν περίοδο ποὺ ἀρχίσαμε νὰ μιᾶμε —δεκαετία τοῦ '50— ἡ τυπογραφία βρίσκεται στὸ ζενιθ τῆς ἐξέλιξής της, ἐφόσον μιᾶμε γιὰ τὴ χρησιμοποίηση τοῦ μετάλλου ὡς βασικῆς ὕλης τῆς στοιχειοθεσίας. Ἐνῶ ἡ χειροστοιχειοθεσία δὲν εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ —αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ὑπάρχουν πολλὰ τυπογραφεῖα ποὺ ἐκμεταλλεύονται, ἀκόμη, αὐτὸν τὸν τρόπο— ἔχουν εἰσαχθεῖ καὶ ἡ *λινοτυπία* καὶ ἡ *μονοτυπία*. Οἱ δύο ἄλλοι τρόποι στοιχειοθεσίας. Μηχανὲς στοιχειοθεσίας καὶ οἱ δύο, ποὺ ἡ παραγωγή τους καταλήγει στὸ ἐπίπεδο πιεστήριο.

Βασικὲς διαφορὲς ἔχουν καὶ στὸ κόστος καὶ στὴν ποιότητα.

Ἐπειδὴ ἡ μονοτυπία ἔχει ὑψηλὴ ἀποδοτικότητα καὶ ἀνάλογο κόστος περιορίζεται στὰ βιβλία ἀπαιτήσεων — τὰ λεγόμενα δύσκολα. Ἀντίστοιχα, ἡ λινοτυπία εἶναι μηχανὴ τῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν ἀλλὰ καὶ πολλῶν βιβλίων ποὺ δὲν ἔχουν σοβαρὲς στοιχειοθετικὲς δυσκολίες.

Στὴ *μονοτυπία* τὰ παραγόμενα στοιχεῖα-γράμματα εἶναι πάντα καινούργια — σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς χειροστοιχειοθεσίας. Ἡ παρέμβαση τοῦ τυπογράφου —μετὰ τὴ στοιχειοθεσία— εἶναι ἐφικτὴ καὶ ἴδια μὲ τὴ στοιχειοθεσία τοῦ χεριοῦ. Ἀντικαταστάσεις γραμμάτων καὶ λέξεων, ὅχι μόνο τῆς ἴδιας οἰκογένειας ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες, εἶναι δυνατές. Τὸ κάθε γράμμα εἶναι χωριστό, ὅπως τὰ στοιχεῖα τῆς κάσας.

Στή λinoτυπία όλα τὰ γράμματα μιᾶς σειρᾶς εἶναι σὲ ἓνα σῶμα συμπαγὲς καὶ ἡ ὁποιαδήποτε ἀντικατάσταση εἶναι ἀδύνατη (βλ. εἰκ. 3γ). Γιὰ ἀντικατάσταση ἑνὸς γράμματος, πετιέται καὶ ἀντικαθίσταται ὅλη ἡ σειρά. Ἡ παραγωγή της, ὅμως, εἶναι εὐκολότερη, γιατί ὁ στοιχειοθέτης εἶναι καὶ χύτης. Ἐνῶ στὴ μονοτυπία ἄλλος εἶναι ὁ στοιχειοθέτης, ἄλλη ἡ μηχανὴ χυτηρίου καὶ σὲ ἄλλο χρόνο γίνεται τὸ χύσιμο τῶν γραμμάτων. Ὁ στοιχειοθέτης-μονοτύπης δὲν βλέπει τὰ γράμματα ποὺ συνθέτει, ὅπως ὁ στοιχειοθέτης τῆς κάσας καὶ τῆς λinoτυπίας.

Ὁ κλαβιετίστας-μονοτύπης τὴν παραγωγή του τὴν ἀποτυπώνει σ' ἓνα ρολὸ χαρτί διάτρητο, μὲ τὴν κάθε τρύπα νὰ ἔχει καὶ τὸ ἀνάλογο γράμμα (εἰκ. 9, 10 καὶ 11). Ὅταν ἡ κορδέλα —τὸ ρολὸ τοῦ χαρτιοῦ— τοποθετηθεῖ στὸ χυτήριο, τότε, ἀνάλογα μὲ τὶς τρύπες ποὺ ἔχουν γίνεῖ στὸ κλαβιέ, παράγεται, στὸ μέταλλο πλέον, καὶ τὸ ἀντίστοιχο γράμμα. Λεπτομέρειες θὰ μᾶς πεῖ, ἂν ἐνδιαφέρεσθε, ὁ κ. Γιάννης Παληβογιάννης, ποὺ εἶναι ἀπόψε μαζί μας. Νὰ ἐπαναλάβω ὅτι, στὴν περίπτωση τῆς μονοτυπίας, μετὰ τὴν ἀρχικὴ παραγωγή, ἡ ὑπόλοιπη διαδικασία εἶναι ἴδια μὲ τὴ στοιχειοθεσία τοῦ χεριοῦ.

Στὴ λinoτυπία τὰ πράγματα εἶναι πιὸ ἀπλὰ καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐπεξεργασία τῆς παραγόμενης ὕλης δὲν ἐπιδέχεται ἐπεμβάσεις —ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τοποθέτηση τῶν τίτλων καὶ ὑποτίτλων καὶ τὸ δέσιμο τῶν τεμαχίων ἢ σελίδων (εἰκ. 13).

Ἐκτὸς τοῦ στοιχειοθέτη, στὸ τυπογραφεῖο ἔχουμε κι ἄλλες εἰδικότητες. Διαλυτῆς, σελιδοποιός, πιεστής. Πολλὲς φορές, στὰ μικρὰ ἐργαστήρια, ὅλες τὶς εἰδικότητες τὶς κάλυπτε τὸ ἴδιο ἄτομο, ὁ ἰδιοκτήτης.

Ὁ διαλυτῆς εἶναι ὁ τεχνίτης ποὺ δὲν χρειάζεται νὰ ἔχει ἰδιαίτερες γραμματικές γνώσεις. Εἶναι ἀπαραίτητο, ὅμως, νὰ προσέχει πάρα πολύ. Μετὰ τὴν ἐκτύπωση τῶν τυπογραφικῶν φύλλων, τὰ στοιχεῖα-γράμματα, καθὼς καὶ τὰ διαστήματα ἐπανέρχονται στὴ θέση τους, τὸ καθένα στὸ κουτάκι του. Κρατώντας στὸ ἀριστερό του χέρι —ὁ διαλυτῆς— τὸ κείμενο ἀνάποδα, ἀρχίζει νὰ παίρνει μὲ τὸ δεξιὸ του χέρι μία-μία τὶς λέξεις ἀπὸ τὸ τέλος κάθε σειρᾶς. Διαβάζει τὴ λέξη καὶ τὰ δάχτυλά του στέλνουν στὰ κουτάκια τὰ δικά τους γράμματα. Αὕτῃ ἡ τοποθέτηση χρειάζεται τὴν προσοχή του, καὶ ἰδιαίτερα τὰ διαστήματα. Τὰ διαστήματα ἔχουν μεταξὺ τους —στὸ πάχος— τόσο μικρὴ διαφορὰ ποὺ μόνο ἓνα πεπειραμένο μάτι, καὶ μὲ ἰδιαίτερη προσοχή, μπορεῖ νὰ τὰ βάλει στὴ θέση τους. Ἐνας διαλυτῆς μποροῦσε νὰ ἐξυπηρετεῖ τρεῖς ἢ τέσσερις στοιχειοθέτες.

Μιλήσαμε γιὰ τὴ σελιδοποίηση καὶ τὴ διόρθωση. Ἀφοῦ ἐτοιμάστηκαν τὰ τυπογραφικά, θὰ πρέπει καὶ νὰ τυπωθοῦν. Ὁ πιεστής δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ εἶναι ἐγγράμματος, χρειάζεται, ὅμως, νὰ εἶναι πολύπειρος καὶ ἰδιαίτερα προσεχτικός. Βρίσκεται σὲ συνεχή ὑπερένταση. Δὲν εἶναι μόνο ἡ τοποθέτηση τῶν

σελίδων, ἔτσι ὥστε στὸ χαρτὶ νὰ εἶναι ἀπόλυτα τετραγωνισμένες καὶ σὲ σωστὲς ἀποστάσεις. Καὶ ἡ μελάνωση πρέπει νὰ εἶναι ὁμοιόμορφη, ἀπὸ σελίδα σὲ σελίδα καὶ ἀπὸ τυπογραφικὸ σὲ τυπογραφικόν. Ὅταν ἐπιπλέον ἔχουμε ποικιλία γραμμάτων, τίτλων, ὑποτίτλων, σκίτσων, φωτογραφιῶν κ.τ.λ., χρειάζεται νὰ ρυθμιστοῦν, πίεση καὶ μελάνια τόσο σωστά, ὥστε νὰ φαίνονται ὁμαλὰ καὶ καθαρὰ καὶ νὰ μὴ «βγάζουν μάτι», ὅπως συνηθίζουμε νὰ λέμε.

Ὅσα χρώματα μελανιοῦ εἶναι τυπωμένα στὸ ἔντυπο, τόσες φορές ἔχει περάσει τὸ χαρτὶ ἀπὸ τὸ πιεστήριο. Κι ἂν ὑπολογίσουμε ὅτι τυπώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὄψη τὸ χαρτὶ, τότε θὰ καταλάβουμε πόσο ἀκριβὴς πρέπει νὰ εἶναι ἡ τοποθέτηση τῶνπραγμάτων στὴ θέση τους γιὰ νὰ ἐπιτύχουμε ἰδανικὸ ἀποτέλεσμα.

Τὰ χαρτιά ἔχουν τόση διαφορὰ μεταξὺ τους, ὅχι μόνον στὸ πάχος ἀλλὰ καὶ στὴν ἀφή καὶ στὴν «παραγωγή» σκόνης καὶ χρώματος πολλὲς φορές, ποὺ δυσκολεύουν τὸ ἔργο του, στὴ σωστὴ ἀπόδοση. Τὸ τυπογραφικὸ πιεστήριο καὶ τὰ λεπτομερῆ ἐξαρτήματά του ἔχουν κι αὐτὰ τὸ ποσοστὸ τῆς εὐθύνης τους στὸ καλὸ ἀποτέλεσμα. Δυσκολίες φέρνουν στὸν πιεστή ἐπίσης ἡ κακοστοιχειοθεσία, οἱ ἀράδες τῆς λινотυπικῆς μηχανῆς καὶ οἱ ἀράδες τῆς μονοτυπίας, ὅταν εἶναι φθαρμένα τὰ ἐξαρτήματα τοῦ χυτηρίου.

Καιρὸς νὰ ἀσχοληθοῦμε λίγο καὶ μὲ τὰ στοιχεῖα-γράμματα. Μποροῦμε νὰ δοῦμε κάποια ἐδῶ, καὶ μὲ τὴν παρατήρησή τους νὰ διευκολυνθοῦμε στὴν κατανόηση τῶν ὧσων θὰ ποῦμε.

Τὰ μεταλλικὰ στοιχεῖα ἔχουν ὕψος γύρω στὰ 23 χιλιοστά, καὶ ἐπάνω τους εἶναι σκαλισμένος ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ στοιχείου σὲ βάθος ἐνὸς χιλιοστοῦ περίπου (εἰκ. 12). Τὰ στοιχεῖα-γράμματα εἶναι καταρχὴν διαφορετικῶν οἰκογενειῶν, μὲ ὀνομασίες ὅπως: ἀπλά, ἐλζεβίρ, ἀττικά, κ.τ.λ. Μετά, ἡ κάθε οἰκογένεια ἔχει τὰ μεγέθη της, ποὺ μετριοῦνται σὲ στιγμές. Ξεκινοῦν ἀπὸ 6 στιγμές καὶ φθάνουν ὡς τὶς 72 στιγμές. Τὸ μέγεθος ἀναπτύσσεται κατὰ ζυγὸ ἀριθμὸ, δηλαδὴ 6, 8, 10, 12, κ.τ.λ. Νὰ ποῦμε ἐπίσης πὼς οἱ οἰκογένειες ποὺ ἀναφέραμε μποροῦν νὰ εἶναι λευκά, ἡμίμαυρα, μαῦρα, καὶ ὅλα αὐτὰ νὰ εἶναι ὀρθία ἢ πλάγια. Ἡ μονοτυπία δὲν παράγει γράμματα μεγαλύτερα τῶν 12 στιγμῶν.

Τὰ μικρότερα τυπογραφικὰ στοιχεῖα εἶναι τῶν 6 στιγμῶν, ὅπως ἤδη εἵπαμε. Ἡ στιγμή εἶναι ἡ μονάδα μέτρησης στὴν τυπογραφία. Ἐπειδὴ εἶναι πολὺ μικρὴ —τί ἄλλο βέβαια θὰ μπορούσε νὰ εἶναι— καὶ δὲν μᾶς ἐξυπηρετεῖ γιὰ τὰ μεγάλα διαστήματα χρησιμοποιοῦμε τὸ πολλαπλάσιό της, τὸ τετράγωνο, τὸ ὁποῖο ἔχει 12 στιγμές. Ἡ σχέση τοῦ τετραγώνου μὲ τὸ ἑκατοστὸ —γιὰ νὰ κατατοπιστεῖτε κάπως— εἶναι ἡ ἐξῆς: ἓνα ἑκατοστὸ εἶναι —καὶ πάλι περίπου— ἴσο μὲ 28 στιγμές, ποὺ σημαίνει ὅτι τὸ ἑκατοστὸ εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ 2 τετράγωνα.

$$1 \text{ στιγμή} = 0,376 \text{ χιλ.}$$

$$\square 12 \text{ στιγμές} = 4,512 \text{ χιλ.}$$

ΠΙΝΑΚΑΣ II

Στοιχεῖα μιᾶς οἰκογένειας — τῶν ἀπλῶν

Τυπογραφεῖο «Μανούτιος»	6 στιγμῶν
Τυπογραφεῖο «Μανούτιος»	8 »
Τυπογραφεῖο «Μανούτιος»	10 »
Τυπογραφεῖο «Μανούτιος»	12 »
Τυπογραφεῖο «Μανούτιος»	16 »
Τυπογραφεῖο ((Μανούτιος))	22 »

ΠΙΝΑΚΑΣ III

Στοιχεῖα διαφορετικῶν οἰκογενειῶν — τῶν 10 στιγμῶν

Χάρτα τῆς Ἑλληνικῆς Τυπογραφίας	ἐλζεβίρ
Χάρτα τῆς Ἑλληνικῆς Τυπογραφίας	ἀπλὰ
Χάρτα τῆς Ἑλληνικῆς Τυπογραφίας	ἀττικά
Χάρτα τῆς Ἑλληνικῆς Τυπογραφίας	λυφίας
Χάρτα τῆς Ἑλληνικῆς Τυπογραφίας	ἡμίμαυρα
Χάρτα τῆς Ἑλληνικῆς Τυπογραφίας	γιούνιβερς

ΠΙΝΑΚΑΣ IV

Κεφαλαῖα στοιχεῖα μιᾶς οἰκογένειας — Ἀκροπόλεως — σὲ διαφορετικὰ μεγέθη

ΠΙΕΣΤΗΡΙΟ	6 στιγμῶν
ΠΙΕΣΤΗΡΙΟ	8 »
ΠΙΕΣΤΗΡΙΟ	10 »
ΠΙΕΣΤΗΡΙΟ	12 »
ΠΙΕΣΤΗΡΙΟ	18 »
ΠΙΕΣΤΗΡΙΟ	24 »

Μετροῦμε τὰ στοιχεῖα-γράμματα σὲ στιγμὲς κατὰ τὴ φορὰ τῆς ἀνάπτυξης τῆς σελίδας, ὅχι κατὰ τὸ εὖρος τῆς σειρᾶς. Τὸ κάθε γράμμα στὸ πᾶχος του, δηλαδή στὴν ἀνάπτυξη τῆς σειρᾶς, εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα. Σὲ ἐλάχιστα γράμματα συμπίπτει τὸ πᾶχος τους. Καὶ σὲ κάθε οἰκογένεια γραμμάτων πάλι διαφέρουν. Παράδειγμα: Τὸ α μικρὸ-πεζὸ τῶν 12 ἀπλῶν δὲν ἔχει τὸ ἴδιο πᾶχος μὲ τὸ α μικρὸ-πεζὸ τῶν 12 ἐλζεβίρ. Μόνο τὰ ἀπλὰ καὶ τὰ πλάγια τῶν λιψίας —κι αὐτὰ μόνο στὰ ἑλληνικά— εἶναι ἰσόπαχα τὰ ἴδια γράμματα. Ἐπίσης οἱ ἀριθμοὶ τῆς ἴδιας οἰκογένειας καὶ τῶν ἰδίων στιγμῶν εἶναι ἰσόπαχα, ἀπὸ τὸ 1 ὠς τὸ 0.

Τὸ ὕψος τῶν σελίδων, βέβαια, τὸ μετροῦμε σὲ τετράγωνα. Τὰ χαρτιά ποὺ τυπώνουμε εἶναι σὲ ἑκατοστόμετρα.

Γιὰ τὴν ὁλοκλήρωση τοῦ ἐντύπου-βιβλίου παρεμβαίνουν κι ἄλλοι συνεργάτες-παράγοντες. Ἀνάλογα μὲ τὸ εἶδος τοῦ ἐντύπου, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἐκδότη, συνεργάζονται ὁ διορθωτὴς-ἐπιμελητὴς, ὁ σκιτσογράφος, ὁ μακετίστας, ὁ φωτογράφος κ.τ.λ. Συνηθισμένη εἶναι καὶ ἡ λέξη κλισέ. Στὴν τυπογραφία πρόκειται γιὰ μέταλλο πάνω στὸ ὁποῖο ἔχει ἀπεικονιστεῖ, μὲ τὴν μέθοδο τῆς τσιγκογραφίας, σκίτσο, φωτογραφία, χάρτης ἢ ὅ,τι ἄλλο θέλουμε νὰ τυπώσουμε καὶ δὲν ἀπεικονίζεται μὲ τυπογραφικὰ γράμματα. Ἐπίσης, χειρόγραφα ποὺ θέλουμε νὰ δείχνουν τὸν γραφικὸ χαρακτήρα τοῦ γράφοντος.

Τὰ κλισέ τὰ κατασκευάζει ὁ τσιγκογράφος γιὰ λογαριασμὸ τοῦ τυπογράφου. Ἡ λεπτὴ φλοῖδα τοῦ τσίγκου κολλιέται ἐπάνω σὲ καλὰ τετραγωνισμένα μέταλλα ἀλουμινίου (ἀνυψώσεως), ἔτσι ὥστε νὰ φτάσει τὸ ὕψος τῶν στοιχείων-γραμμάτων (βλέπε καὶ εἰκ. 4). Τὸ κόλλημα γίνεται μὲ ἓνα εἶδος χαρτιοῦ ποὺ ἔχει καὶ ἀπὸ τίς δύο ὕψεις κόλλα καὶ πρέπει νὰ εἶναι ἀρίστης ποιότητος, διότι, ἂν ἔχουμε νὰ τυπώσουμε πολλὰ ἀντίτυπα, κινδυνεύουμε νὰ μᾶς «περπατήσει» τὸ κλισέ, καθὼς, μὲ τὴν κίνηση τοῦ πιεστηρίου καὶ τὴν ἐπαφή του μὲ τὸ «καζάνι», ζεσταίνεται καὶ λιώνει ἡ κόλλα, ὅταν εἶναι ἀμφίβολης ποιότητος.

Βασικὸς καὶ ἀπαραίτητος εἶναι ὁ βιβλιοδότης. Εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ «χαϊδεύει» στὰ χέρια του ὁλοκληρωμένο τὸ ἔντυπο. Κι ἂν ὅλα πᾶνε καλά, σὲ περίπτωσι κακοτεχνίας τοῦ βιβλιοδέτη, ὅλων ὁ κόπος πάει χαμένος. Ἀντίθετα, κάποιες μικροατέλειες τῶν προηγούμενων συνεργατῶν, μπορεῖ νὰ παραβλεφθοῦν σ' ἓνα καλοδεμένο βιβλίο.

Σ' ἓνα βιβλίο ἀπαραίτητος θεωρῶ πῶς εἶναι ὁ διορθωτὴς-ἐπιμελητὴς. Αὐτὸς δὲν ἀρκεῖ νὰ εἶναι καλὸς φιλόλογος ἀλλὰ καὶ γνώστης τῶν ἐκδοτικῶν μυστικῶν, καθὼς, ἐπίσης, καὶ λάτρης τοῦ τυπογραφικοῦ χαρτιοῦ καὶ μελανιοῦ νὰ εἶναι. Αὐτὰ ὅμως μπορεῖ νὰ μᾶς τὰ ἀναπτύξει ἡ κ. Κωστούλα Σικλαβενίτη, ποὺ εἶναι στὸ ἀντικείμενό της.

Ἀπὸ τὴν πλευρά μου νὰ προσθέσω πὼς μόνο ἡ στενὴ συνεργασία τῶν συντελεστῶν τοῦ παραγόμενου ἔργου μπορεῖ νὰ δώσει ἄριστα ἀποτελέσματα καὶ ἡ παραγωγή τους νὰ ἐκτιμηθεῖ καὶ νὰ ἀξιολογηθεῖ δεόντως ἀπ' τοὺς ἐνδιαφερόμενους. Γιὰ ἐπιβεβαίωση αὐτῆς τῆς ἁποψῆς σᾶς διαβάζω μιὰ πρόταση τοῦ Κωνσταντίνου Δημαρᾶ ἀπὸ τοὺς «Συνδρομητὲς» στὸ βιβλίο του *Κωνσταντῖνος Παπαροηγόπουλος*. Ἀφοῦ ἀναφέρει ὅλους ὅσους τὸν συνέδραμυν γιὰ νὰ φτάσει τὸ ἔργο του σ' αὐτὴ τὴ φάση, μιλάει καὶ γιὰ τὸν τυπογράφο ὡς ἐξῆς: «... ἀντιμετώπισε τὴν ἀποστολὴ του ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο, ὅχι σὰν ἓνας τεχνικὸς ποὺ ἔχει ταχθεῖ νὰ δώσει μορφή σὲ μιὰ πνευματικὴ προσπάθεια, ἀλλὰ, πραγματικά, ὡς συνεργάτης σ' ἓναν κοινὸ σκοπὸ, τὴν παραγωγή τῆς παιδείας μας. Θὰ ἤμουν εὐχαριστημένος ἂν στὸν τομέα μου κατόρθωνα νὰ κάνω ἔργο ἀνάλογο μὲ ὅ,τι κάνει ἐκεῖνος στὸν δικό του». Ὑπερβολή! Καὶ μιὰ λεπτομέρεια. Τὴν περίοδο ποὺ τὰ ἔγραφε δὲν εἶχε γίνῃ ἀκόμη ἡ προσωπικὴ γνωριμία, τοῦ τότε Γέροντα καὶ τώρα ἀείμνηστου, μὲ τὸν τυπογράφο.

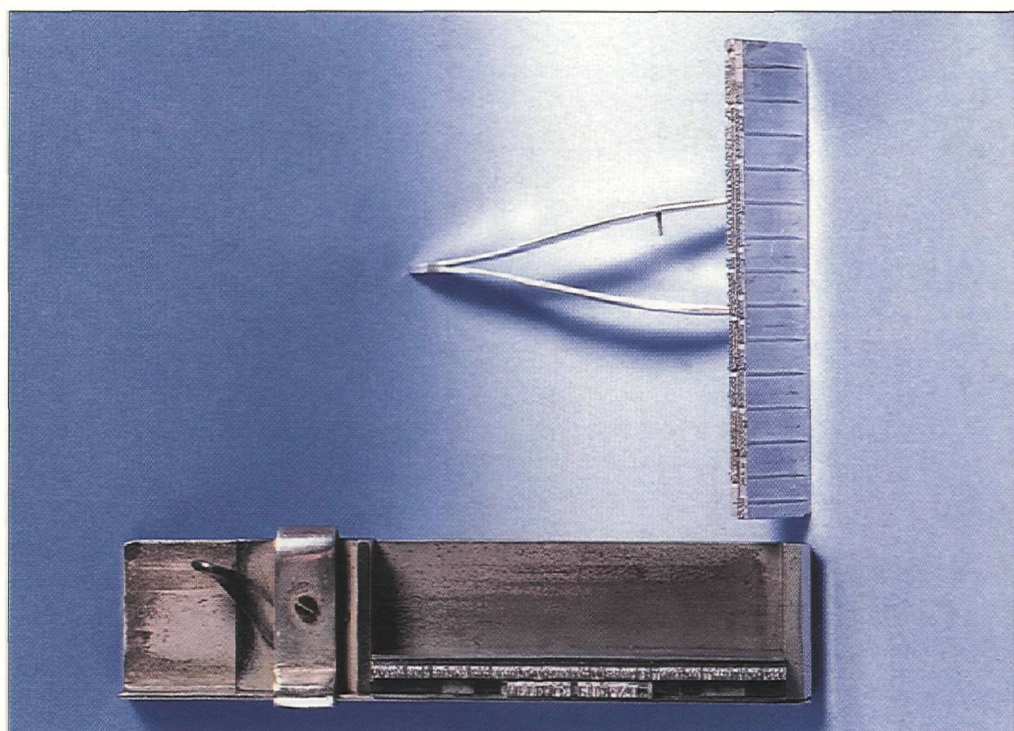
Σᾶς εὐχαριστῶ

Fig. 1

Fig. 2

Eiz. 3

Eiz. 4

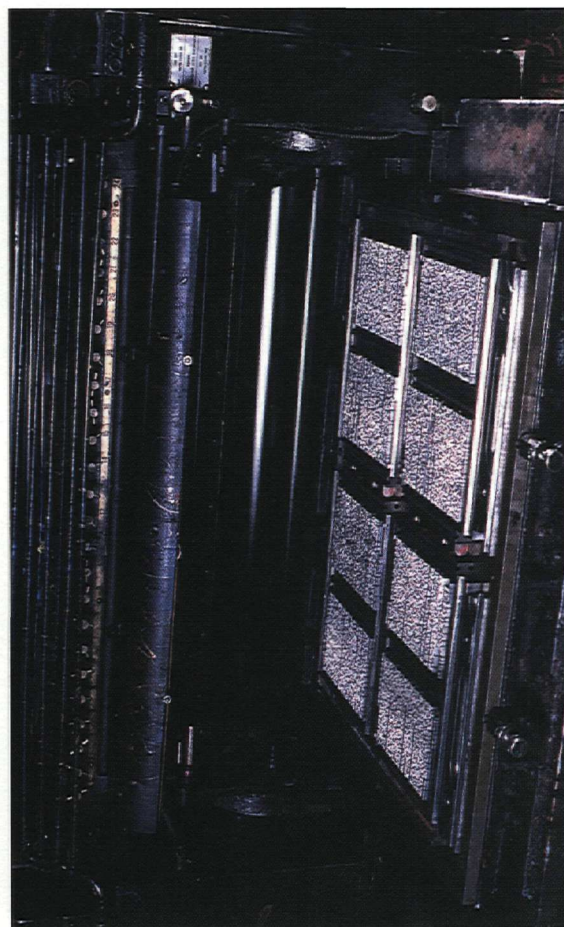

Fig. 6

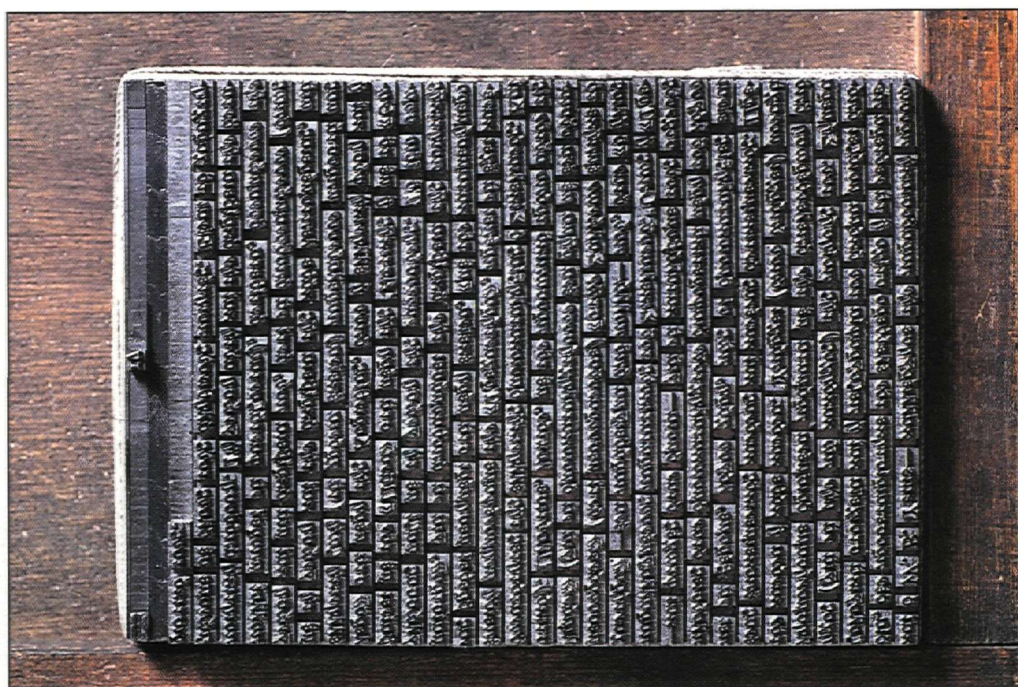

Fig. 5

Fig. 7

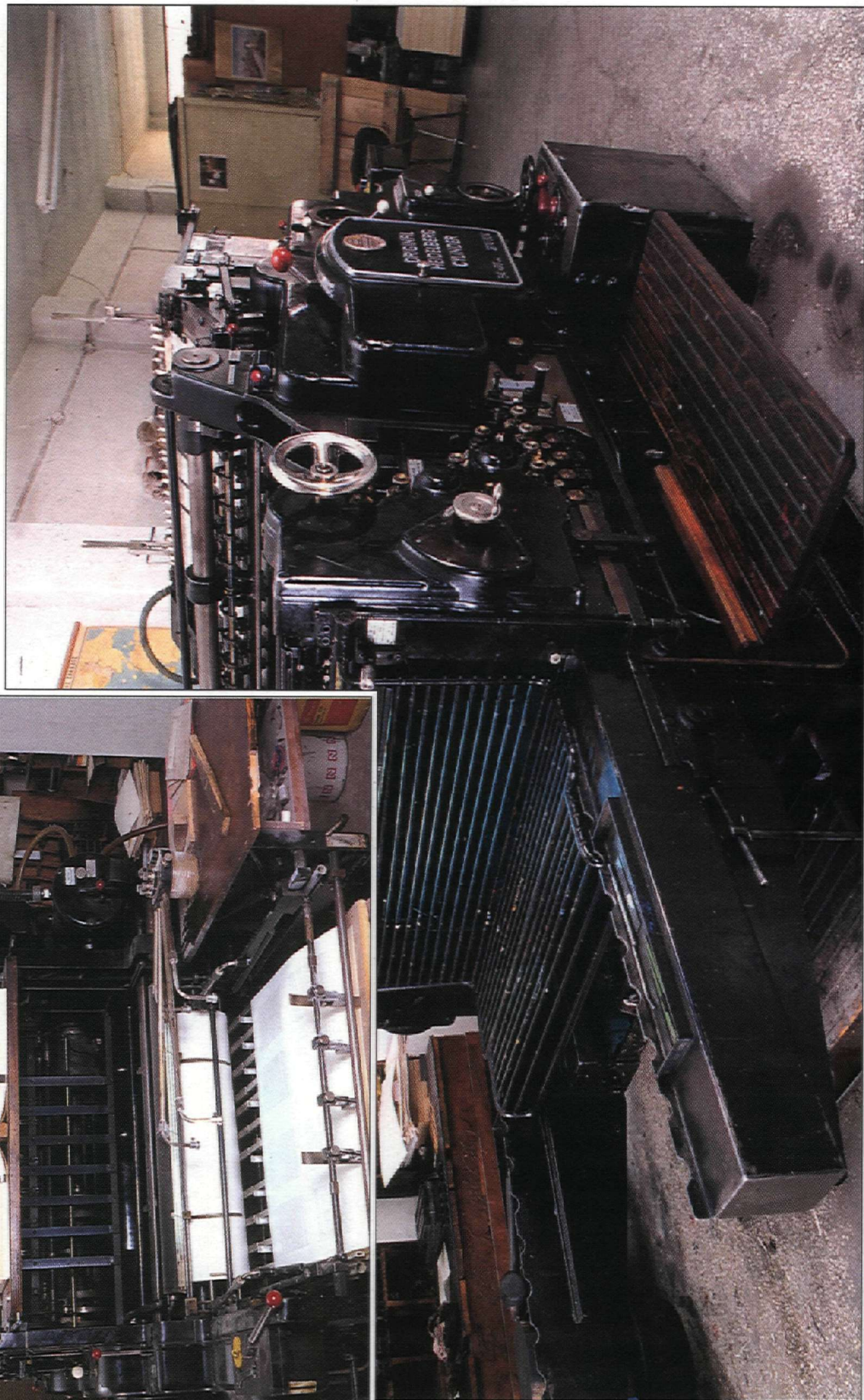
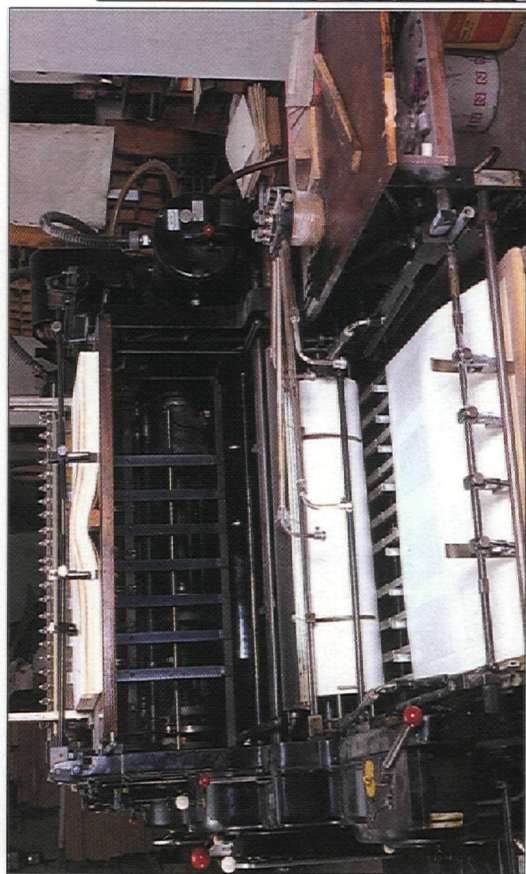
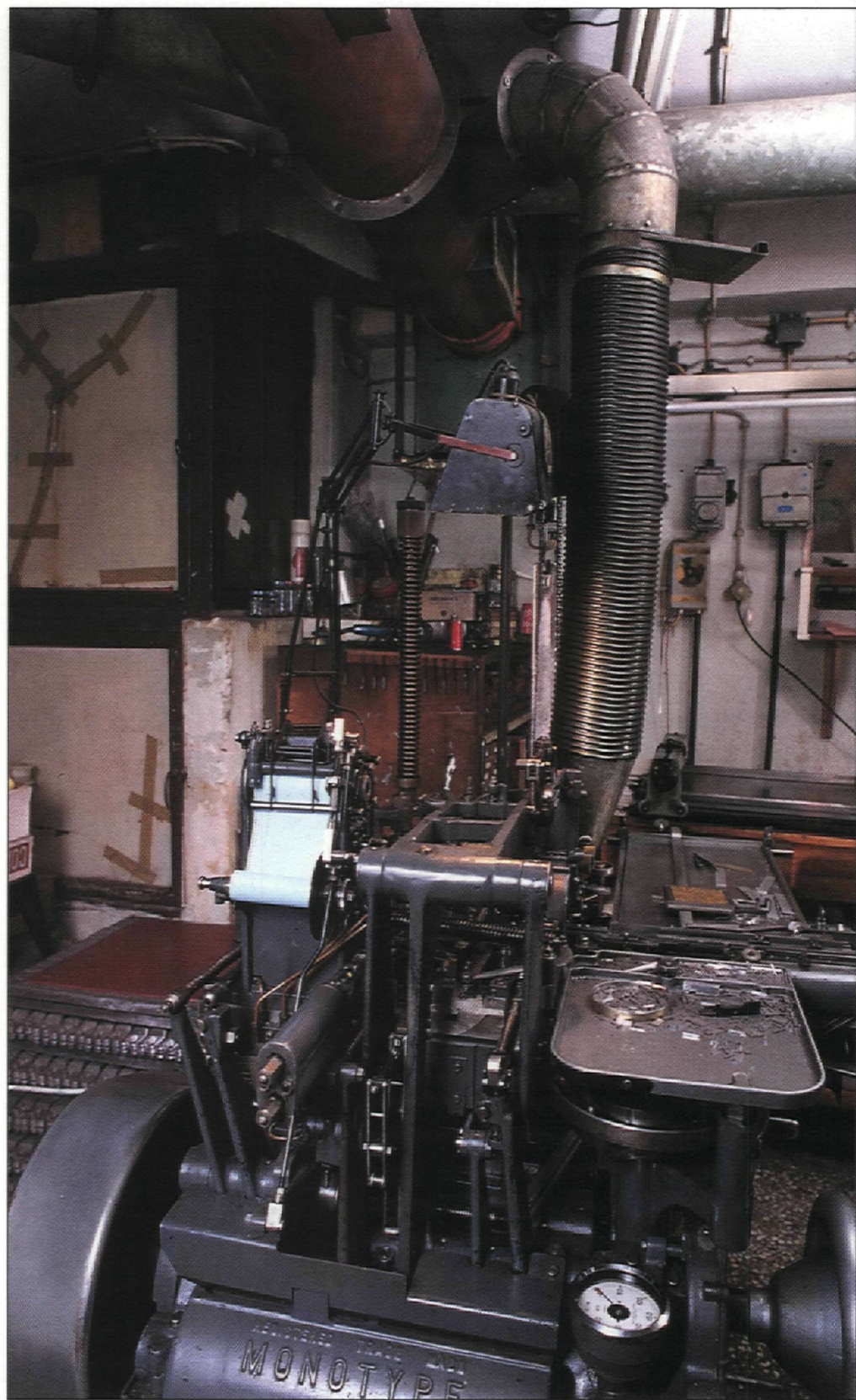
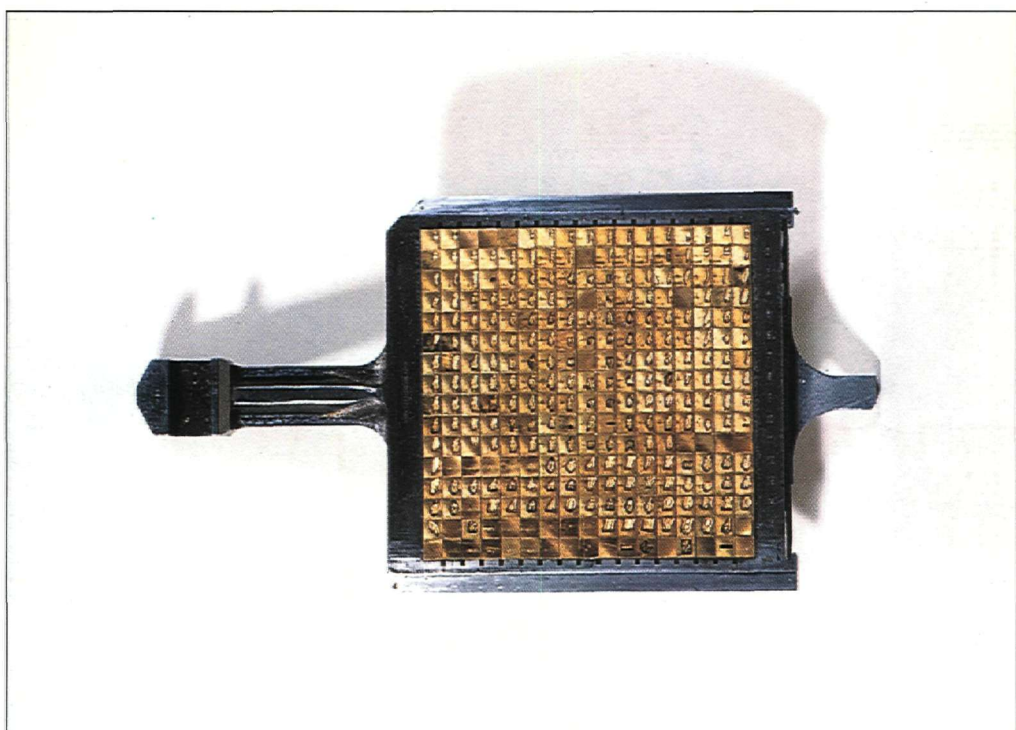

Fig. 8

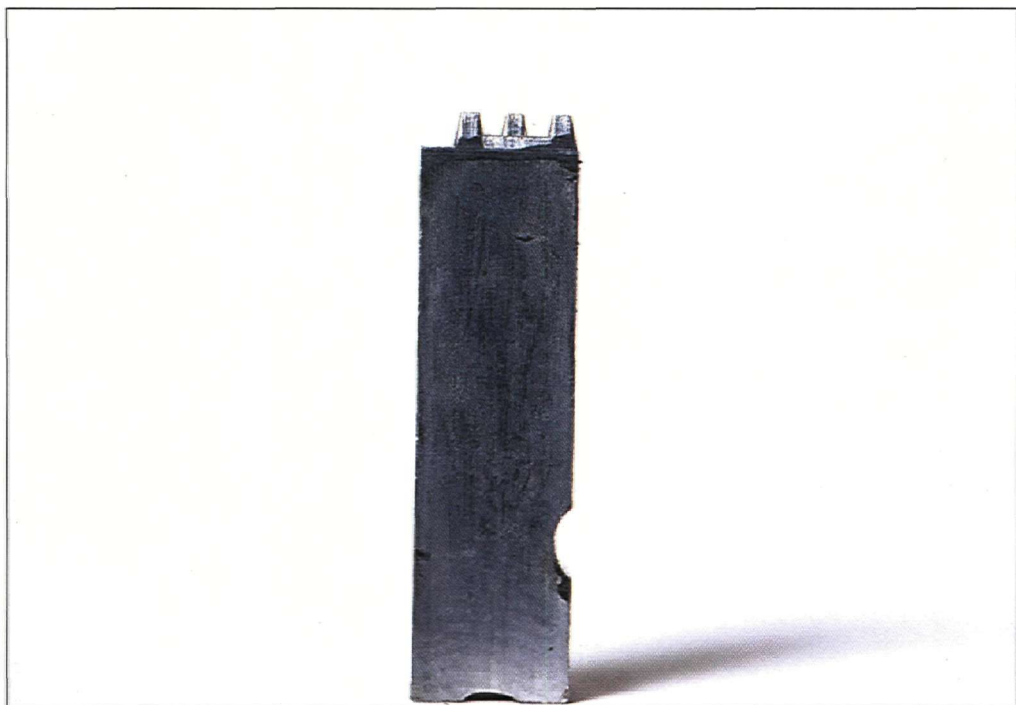

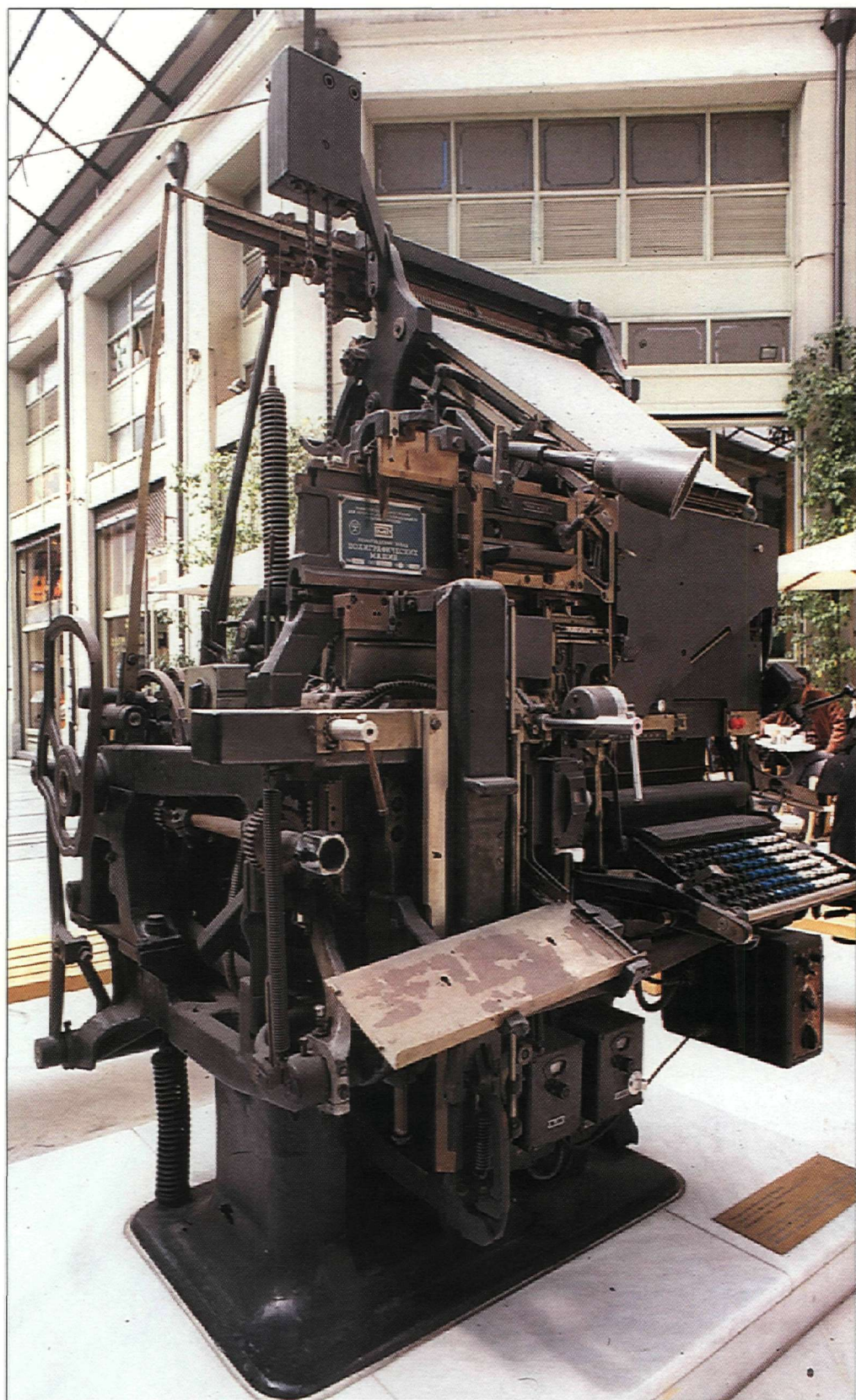

Eiz. 11

Eiz. 12

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Οἱ εἰκόνες 1-8 καὶ 12-13 εἶναι ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο «Μανούτιος»
καὶ οἱ εἰκόνες 9-11 ἀπὸ τῆ μονοτυπία Ἀφῶν Παληβογιάννη

- Εἰκ. 1.* Ξύλινο ἀναλόγιον μὲ πέντε ζευγάρια κάσες ξύλινες στὰ συρτάρια του καὶ τρία ἐπάνω. Τὰ δύο ζευγάρια βοηθᾶνε τοὺς ψηλοὺς τεχνίτες νὰ μὴ σκύβουν.
- Εἰκ. 2.* Ζευγάρι κάσας γεμάτο μεταλλικὰ στοιχεῖα. Τὸ πανωκάσι, ὅπως τὸ βλέπουμε: Ἀριστερὰ τὰ κεφαλαῖα, μὲ ἀλφαβητικὴ σειρὰ ἀπὸ ἐπάνω ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ. Στὸ κέντρο τὰ φωνήεντα, μὲ ἐνσωματωμένους τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα· ἀπὸ ἀριστερὰ κάτω πρὸς τὰ ἐπάνω, μὲ ἀλφαβητικὴ τάξη, ἔτσι στὴν πρώτη στήλη: *ά, έ, ή, ί, ό, ύ, ώ*, καὶ ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ, πρώτη σειρὰ: *ά, ά, ă, â, ǎ, ȁ, ȃ, ȅ, ȇ, ȉ, ȋ, ȍ, ȑ, ȓ*. Στὴν τρίτη δεξιὰ θέση τοποθετοῦνται τὰ φωνήεντα μὲ τίς ὑπογεγραμμένες, τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα.
- Εἰκ. 3.* Βλέπουμε ἀπὸ ἀριστερά: α) τὸ συνθετήριον μὲ δύο σειρὲς γράμματα, (μέσα του), β) τὸ τσιμπίδι, ἀπαραίτητο κι αὐτὸ ἐργαλεῖο τοῦ τυπογράφου καὶ γ) δύο σειρὲς κείμενο τῆς λινοτυπίας — τὰ γράμματα κάθε σειρᾶς εἶναι σὲ ἓνα σῶμα.
- Εἰκ. 4.* Σελιδοθέτης ποὺ ἔχει ἐπάνω του: τέσσερις σειρὲς κεφαλαῖα γράμματα, μὲ ἓνα διάστιχο μεταξὺ τῶν σειρῶν· μέταλλα ἀνυψώσεως, ποὺ ἐπάνω τοὺς στηρίζονται καὶ εὐθυγραμμίζονται μὲ τὰ γράμματα τὰ τσιγκογραφήματα-κλισέ, ἓνα κλισέ ποὺ παριστάνει τὸν ὅσιο Δαυὶδ καὶ ἓνα κομμάτι κόλλα διπλῆς ὕψεως, γιὰ νὰ στερεώνονται αὐτὰ ἐπάνω στὰ μέταλλα. Πρὶν τὴν ἀνακάλυψιν τῶν μετάλλων, καρφώναμε τὰ τσιγκογραφήματα σὲ ξύλα κομμένα εἰδικὰ γι' αὐτὸν τὸ σκοπὸ.
- Εἰκ. 5.* Μὲ αὐτὴ τὴν ὀπτικὴ ἀντιμετωπίζει καὶ ἐπεξεργάζεται στοιχεῖα-μέταλλα ὁ διορθωτὴς-σελιδοποιὸς τυπογράφος. Δηλαδή, βλέπει καὶ διαβάζει ἀνάποδα τὰ γράμματα!
- Εἰκ. 6.* Στὴν πλάκα τοῦ πιεστηρίου εἶναι τοποθετημένες ὀκτὼ σελίδες (φόρμα), ἑτοιμες γιὰ νὰ τυπωθοῦν. Βλέπουμε ἐπίσης ψηλότερα τοὺς μικροὺς (τοπικοὺς) ρυθμιστὲς τοῦ μελανιοῦ, μὲ τὰ νούμερα.
- Εἰκ. 7.* Τυπογραφικὸ πιεστήριον τῆς Heidelberg ὅπως τὸ βλέπουμε καὶ τὸ χειρίζεσθε. Ἀριστερὰ τοποθετεῖται ἡ φόρμα (τὴν εἶδαμε στὴν εἰκόνα 6). Δεξιὰ βγαίνει τὸ φύλλον τυπωμένο (τὸ βλέπουμε στὴν εἰκόνα 8).
- Εἰκ. 8.* Ἐδῶ βλέπουμε τὴν ἐξαγωγή τοῦ τυπωμένου χαρτιοῦ. Τὸ λευκὸ φύλλον —στὸν πάνω χαρτοθέτη (πατάρι)— ἀφοῦ κάνει τὸν κύκλον του, ἔρθει, δηλαδή, σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴ φόρμα καὶ τυπωθεῖ ἀπὸ τὴ μία ὀψιν, βγαίνει ξανά στὸ πίσω μέρος τοῦ πιεστηρίου —στὸν κάτω χαρτοθέτη (πατά-

ρι). Ἐπάνω ἀπὸ τὸ τυπωμένο φύλλο διακρίνουμε κάποιους καμπυλωτοὺς σωλῆνες· αὐτοί, ἑνωμένοι μὲ ἓνα μικρὸ διαφανὲς δοχεῖο, παίρνουν λεπτὴ ἄσπρη σκόνη καὶ τὴ ρίχνουν σὲ κάθε τυπωμένο φύλλο. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο δὲν ἐφάπτονται ἐντελῶς μεταξὺ τους τὰ τυπωμένα φύλλα καὶ ἔτσι δὲν κινδυνεύουν νὰ μουντζουρώσουν (χτυπήσουν) μεταξὺ τους, ὅταν ἡ ἐπιφάνεια ποὺ τυπώνουμε, γράμματα ἢ κλισέ, ἀπαιτεῖ πολὺ τυπογραφικὸ μελάνι.

- Εἰκ. 9.* Τὸ πληκτρολόγιο (κλαβιέ) τῆς μονοτυπίας. Ψηλά, στὸ κέντρο, διακρίνεται τὸ ρολὸ τοῦ χαρτιοῦ ποὺ ξετυλίγεται ἀπὸ τὸ ἓνα καρούλι καὶ τυλίγεται στὸ ἄλλο καρούλι, «φορτωμένο» μὲ ὕλη.
- Εἰκ. 10.* Τὸ χυτήριο τῆς μονοτυπίας, τὸ δεύτερο —καὶ κυριότερο— ἀπὸ τὰ δύο τμήματά της. Παρατηροῦμε τὸ ρολὸ τοῦ χαρτιοῦ, τοποθετημένο στὴ θέση του, νὰ ξετυλίγεται καὶ νὰ ξανατυλίγεται ἀντίστροφα ἀπ' ὅ,τι στὸ κλαβιέ, γιὰ τὴν παραγωγή τοῦ κειμένου σὲ μέταλλο. Τὸ μέταλλο, γράμμα-γράμμα, δημιουργεῖ τὴ σειρὰ ποὺ βγαίνει στὸν σελιδοθέτη (δευτέρο πλαίσιο). Βλέπουμε ἐπίσης, τὴν καπνοδόχο τοῦ ἀπορροφητήρα τῆς κάπνας τοῦ λιωμένου μετάλλου.
- Εἰκ. 11.* Μητροθήκη μονοτυπίας. Ἔχει, ὅπως μπορεῖτε νὰ μετρήσετε, 17×16 σειρὲς μητρῶν, ἥτοι 272 γράμματα. Ἡ ταχύτητα παραγωγῆς τους στὸ χυτήριο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ μέγεθος τῶν στοιχείων. Ὅσο μεγαλύτερους τὰ γράμματα, τόσο ἐλαττώνεται ἡ ταχύτητα παραγωγῆς. Πάντως, γιὰ νὰ ἔχουμε μιὰν ἰδέα, τὰ στοιχεῖα τῶν 10' παράγονται μὲ ταχύτητα 155 τεμαχίων τὸ λεπτὸ περίπου.
- Εἰκ. 12.* Μεταλλικὸ τυπογραφικὸ στοιχεῖο. Διακρίνεται ὁ ὀφθαλμὸς στὴν κορυφὴ τοῦ στοιχείου —γράμμα Ξ (Ξι κεφαλαῖο)— καὶ τὸ σῶμα τοῦ στοιχείου. Ἡ ἐγκοπὴ στὸ πλάι εἶναι ὁδηγὸς γιὰ τὸν στοιχειοθέτη.
- Εἰκ. 13.* Λινοτυπία. Εἶναι μαζὶ κλαβιέ καὶ χυτήριο. Δεξιὰ διακρίνεται τὸ κλαβιέ καὶ ἀριστερὰ ὁ σελιδοθέτης ποὺ δέχεται τὶς παραγόμενες σειρὲς τοῦ μετάλλου. Τὸ καζάνι μὲ τὸ λιωμένο μέταλλο βρίσκεται στὸ κέντρο καὶ ἀριστερὰ τῆς μηχανῆς τῆς λινοτυπίας. Ἡ ταχύτητα παραγωγῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ πολλοὺς παράγοντες: ἀπὸ τὸν λινοτύπη (στοιχειοθέτη), ἀπὸ τὸ σχῆμα τῆς σελίδας ἢ τῆς στήλης —ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ 28 τετράγωνα— ἀπὸ τὸ πάχος τῆς σειρᾶς, κ.ἄ. Ἐπάνω δεξιὰ διακρίνεται ἡ μία ἀπὸ τὶς τέσσερις στοιχειοθηκὲς (μαγκαζῖνο), ποὺ περιέχει ὅλα τὰ στοιχεῖα-γράμματα. Ἡ λινοτυπικὴ μηχανὴ μπορεῖ νὰ παράγει σειρὲς καὶ σὲ μονές στιγμές, ἥτοι 7', 9', 11' κ.τ.λ. (Ἡ μηχανὴ ποὺ βλέπουμε στὴ φωτογραφία εἶχε τοποθετηθεῖ, ἀρχικὰ, στὴ Στοὰ τοῦ Βιβλίου, στὸ Ἀρσάκειο καὶ στὴ συνέχεια μεταφέρθηκε στὸ κέντρο τῆς στοᾶς «Ὀρφέως»).